

ARTYKUŁY

WIZERUNEK CARA PIOTRA W WYBRANYCH ŚREDNIOWIECZNYCH ŹRÓDŁACH BULGARSKICH*

MIROŚLAW LESZKA

ABSTRACT: *Image of tsar Peter in the medieval Bulgarian sources*

The article is devoted to the image of tsar Peter in the medieval Bulgarian sources (10th-14th c.). The Bulgarian sources did not give modern historians a chance of researching the Peter's rule. They could be useful in studying the cult of tsar Peter and the memory about him.

STRESZCZENIE. Artykuł poświęcony jest wizerunkowi cara Piotra w średniowiecznych źródłach bułgarskich. Według autora nie mogą one posłużyć do budowania wiedzy o panowaniu Piotra. Stanowią natomiast podstawę do badania pamięci o Piotrze i dziejów jego kultu.

Autor: Mirosław Leszka, Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Bizancjum, ul. Aleksandra Kamińskiego 27a, 90-219 Łódź, Polska, mirleszka@poczta.onet.pl

Słowa kluczowe: średniowieczna Bułgaria; car Piotr; Jan Ryłski, średniowieczne źródła bułgarskie

Keywords: medieval Bulgaria; tsar Peter; John of Rila, medieval Bulgarian sources

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XXIV, Poznań 2017, Wydawnictwo Instytutu Historii UAM, pp. 5–16, ISBN 978-83-65663-50-4, ISSN 0239-4278. Polish text with summaries in English and Polish.

doi.org/10.14746/bp.2017.24.1

Car Piotr, panujący w Bułgarii przez ponad czterdzieści lat (927–969)¹, jest uznawany za władcę koncentrującego swoją uwagę na sprawach Kościoła, dbającego o jego interesy, ostro zwalczającego herezje, człowieka zafascynowanego życiem mona-

* Niniejszy artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki, przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2014/14/M/HS3/00758 (Państwo bułgarskie w latach 927–969. Epoka cara Piotra I Pobożnego).

¹ Na temat rządów Piotra i ich oceny patrz m.in.: В.И. Златарски, *История на българската държава през средните векове*, t. I.2, *Първо българско Царство. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018)*, София 1927, s. 516–589; R. Browning, *Byzantium and Bulgaria. A Comparative Study across the Early Medieval Frontier*, London 1975, s. 67–72; J.V.A. Fine, *A Fresh Look at Bulgaria under Tsar Peter I (927–969)*, „Byzantine Studies” 5, 1978, s. 88–95; idem, *The Early Medieval Balkans: a Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983, s. 160–189; И. Билярски, *Покровители на Царство. Св. Цар Петър и св. Параскева-Петка*, София 2004, s. 17–21; И. Божилков, В. Гюзелев, *История на средновековна България. VII–XIV в.*, София

stycznym i głęboko religijnego. Do tego postrzega go się jako władcę słabego, pozbawionego większych ambicji, przeciwieństwo Symeona Wielkiego, swojego ojca, wybitnego wodza, polityka i wizjonera². Piotra czyni się odpowiedzialnym za kryzys i upadek państwa bułgarskiego, który nastąpił raptem w dwa lata po jego śmierci (971)³.

Nasza wiedza o rządach Piotra pochodzi głównie ze źródeł bizantyńskiej proweniencji. Bizantyńczycy wiązali go przede wszystkim z ustanowieniem w 927 r. trwałego pokoju z Cesarstwem. W tych źródłach, które przedstawiają wydarzenia sprzed panowania cesarza Nicefora Fokasa (963–969), kiedy to doszło do pogorszenia stosunków między obu państwami Piotr jest ukazywany jako współtwórca pokoju, człowiek łagodnego serca, głęboko religijny, akceptujący bizantyński sposób widzenia roli władcy w sprawach religii. W źródłach relacjonujących wydarzenia z ostatnich lat jego życia jest on przedstawiany jako człowiek butny, ośmielający się występować przeciw bizantyńskiemu bazyleusowi i który za to został sprawiedliwie i surowo ukarany⁴.

Celem niniejszego tekstu jest zbadanie jak Piotr ukazywany jest w źródłach rodzimych i sprawdzenie jak ma się to do naszkicowanego powyżej wizerunku Piotra w tekstach bizantyńskich.

Wzmianki o Piotrze znajdują się m.in. w następujących średniowiecznych tekstach bułgarskich: *Mowa polemiczna przeciwko heretykom* Kosmy Prezbitera, powstała bezpośrednio po śmierci Piotra (969–972) albo w latach czterdziestych XI w.⁵;

2006, s. 271–307; I. Biliarsky, *St. Peter (927–969), Tsar of the Bulgarians*, w: *State and Church: Studies in Medieval Bulgaria and Byzantium*, ed. V. Gjuzelev, K. Petkov, Sofia 2011, 173–188; П. Павлов, *Векът на цар Самуил*, София 2014, s. 11–36, 53–69; M.J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo bułgarskie. Polityka, społeczeństwo, gospodarka, kultura, 866–969*, Warszawa 2015, s. 149–188; М.Й. Лешка, К. Маринов, *Спорные вопросы правления болгарского царя Петра I (927–969)*, *Palaeobulgarica* 41, 2017, 1, s. 23–39.

² Na temat Symeona ostatnio – M.J. Leszka, *Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*, Łódź 2013 [= М.Й. ЛЕШКА, *Симеон Велики и Византия. Из историята на българ-византийските отношения през 893–927*, София 2017]; *Българският златен век. Сборник в чест на цар Симеон Велики (893–927)*, Пловдив 2015.

³ Na ten temat: М.Й. Лешка, К. Маринов, *Спорные вопросы*, s. 23–25 (tam dalsze wskazówki bibliograficzne).

⁴ Na temat wizerunku Piotra w źródłach bizantyńskich patrz: M.J. Leszka, *Wizerunek władców pierwszego państwa bułgarskiego w bizantyńskich źródłach pisanych (VIII–pierwsza połowa XII w.)*, Łódź 2003, s. 124–128, 130–138; Д. Чешмеджиев, *Цар Петър във византийските извори*, w: *Кръгла маса. „Златният век на цар Симеон: политика, религия и култура*, със. В. Станев, София 2014, s. 103–110.

⁵ Wydanie – Ю.К. Бегунов, *Козма Пресвитер в славянских литературах*, София 1973; przekład pol. (fragmenty) – *Średniowieczne herezje dualistyczne na Balkanach. Źródła słowiańskie*, oprac., przekł., koment.. G. Minczew, M. Skowronek, J.M. Wolski, Łódź 2015, s. 67–125. Na temat tego źródła: G. Minczew, *Słowiańskie teksty antyheretyckie jako źródło do poznania herezji dualistycznych na Balkanach*, w: *Średniowieczne herezje dualistyczne*, s. 13–57 (tam dalsza literatura).

Służba carowi Piotrowi, powstała prawdopodobnie pod koniec X. w⁶; *Opowieść proroka Izajasza* /tzw. *Bułgarska kronika apokryficzna* – utwór, najogólniej rzecz ujmując, napisany w okresie panowania bizantyńskiego w Bułgarii (1018–1186)⁷; żywoty Jana Ryłskiego: *Żywot „ludowy” św. Jana z Riły*, powstały najpewniej w XI w.⁸; *Żywot prologowy św. Jana z Riły (I)*, spisany w XIII w.⁹; *Żywot prologowy św. Jana z Riły (II)*, funkcjonujący w ramach *Minei Dragana* z XIII w.¹⁰; *Żywot św. Jana z Riły* Eutymiusza Tyrnowskiego – powstał w XIV w.¹¹; *Synodykon cara Borila* – skompilowany w 1211 r.¹² Wymienione źródła dają, w moim przekonaniu, dobre wyobrażenie o tym, w jaki sposób Piotr ukazywany jest w średniowiecznych źródłach bułgarskich¹³.

⁶ Wydanie – Й. Иванов. *Български старини из Македония*. Фототипично издание, София 1970, s. 383–394). *Służba* znana jest z dwóch fragmentarycznych odpisów z XIII w. Cf. *Ziemscy aniołowie, niebiańscy ludzie. Anachoreci w bułgarskiej literaturze i kulturze*, red. G. Minczew, Białystok 2002, s. 65–66.

⁷ Najnowsze wydanie i opracowanie — И. Билярски, *Сказание на Исая пророка и формирането на политическата идеология на ранносредновековна България*, София 2011 (=I. Biliarsky, *The Tale of the Prophet Isaiah: The Destiny and Meanings of an Apocryphal Text*, Leiden–Boston 2013); tłum. polskie M. Skowronek – *Apokryfy i legendy starotestamentowe Słowian Południowych*, oprac. G. Minczew, M. Skowronek, Kraków 2006, s. 62–69.

⁸ Edycja źródła – Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски с уводни бележки*, Годишник на Софийския Университет. Историко-философски факултет 32. 13, 1936, s. 28–37; na temat tego źródła patrz m.in.: Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 4–8; К. Иванова, *Най-старото житие за св. Иван и някои негови литературни паралели*, w: *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Д. Петканова*, София 1998, s. 37–47; М. Спасова, *Народно ли е народното (безименното) житие на св. Йоан Рилски*, *Palaeobulgarica* 1998. 4, s. 50–74; В. Панайотов, *За „народното житие” на св. Йоан Рилски*, *Преславска книжовна школа* 4, 1999, s. 92–98; *Ziemscy aniołowie, niebiańscy ludzie*, s. 19–21 (tłum. pol. źródła M. Skowronek, s. 21–28).

⁹ Edycja źródła – Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 52–57; na jego temat: Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 11–13; Н.М. Дылевский, *Жития Иоанна Рыльского русских древлехранителей и их болгарские источники (Краткие заметки к материалу и задачи дальнейшего исследования)*, *Труды Отдела древнерусской литературы* 23, 1968, s. 280.

¹⁰ Edycja źródła – Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 58; na jego temat: Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 13–15; Н.М. Дылевский, *Жития Иоанна Рыльского*, s. 280; I. Biliarsky, *St. Peter (927–969)*, s. 180.

¹¹ Edycja – Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 59–73; na temat tego tekstu Й. Иванов, *Български старини*, s. 369; Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 15–21; Н.М. Дылевский, *Жития Иоанна Рыльского*, s. 280.

¹² Wydanie – И. Божилов, А. Тотоманова, И. Билярски, *Борилев синодик. Издание и превод*, София 2010, s. 88–178; tłum. pol. fragmentów – J.M. Wolski – *Średniowieczne herezje*, s. 133–145.

¹³ Wykaz innych średniowiecznych źródeł bułgarskich, gdzie pojawia się Piotr, a w zasadzie jest jedynie wzmiankowany, znajdzie Czytelnik w pracach: I. Biliarsky, *St. Peter (927–969)*, s. 175–178; Д.И. Польшанский, *Царь Петр в исторической памяти болгарского средневековья*, w: *Средновековният българин и „другите”*. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов, ed. А. Николов, Г.Н. Николов, София 2013, s. 137–145; Z. Brzozowska, *Car i caryca czy cesarz i cesarzowa Bułgarów? Tytułatura Piotra i Marii – Ireny Lekapeny w średniowiecznych tekstach słowiańskich*. (Jak powinniśmy nazywać władców bułgarskich z X stulecia), *Die Welt der Slaven. Sammelbände/Сборники* 62, 2017, s. 17–20 [=Beiträge zum 20. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik

Mowa Kosmy Prezbitera. *Mowa polemiczna przeciwko heretykom* Kosmy Prezbitera jest, być może, najwcześniejszym tekstem, w którym pojawia się postać Piotra. Trzeba jednak wyraźnie stwierdzić, że został on w nim jedynie wzmiankowany¹⁴. Podkreślona został tu jego ortodoksyjność – określony został mianem prawowiernego cara¹⁵, a jego postać została użyta jedynie po to, by wskazać, że to w czasie jego rządów zrodziła się herezja bogomilska¹⁶. Podkreślenie prawowierności cara być może jest nie tyle czy też nie tylko odzwierciedleniem powszechnej opinii o nim, co konsekwencją zamiaru obciążenia heretyków jeszcze jednym zarzutem, a mianowicie takim, że wystąpili przeciw tak pobożnemu władcy. Autor *Mowy* poza tą jedną wzmianką nie wspomina Piotra.

PIOTR W ŻYWOTACH ŚW. JANA RYLSKIEGO

Jan – najbardziej znany bułgarski święty i anachoreta, twórca wspólnoty monastycznej, z której wyrósł słynny Monaster Ryłski – przyszedł na świat ok. 876 r. Nie wiemy nic pewnego o jego pochodzeniu i powodach, dla których zdecydował się na podjęcie życia pustelniczego w Górach Riła, co przyniosło mu w ostatecznym rozrachunku rozgłos i uznanie, o które przecież nie zabiegał. W konsekwencji założył wspomnianą wspólnotę, której został pierwszym igumenem. Swego życia dokonał, najpewniej w 946 r., jednak jako eremita¹⁷.

Żywoty Jana Ryłskiego wiążą jego postać z carem Piotrem. Ten ostatni miał być pod wrażeniem świętości Jana¹⁸. Autorzy żywotów ogniskują kwestię związków

(*Polyslav*), hrsg. Gutiérrez Rubio, E., Kislova, E., Kruk, Wiesbaden]. Poza zakresem mojego zainteresowania znalazły się przekłady kronik bizantyńskich na język (staro)cerkiewnosłowiański, które jedynie w drobnych szczegółach odbiegają od swojego greckiego pierwowzoru.

¹⁴ Kosma Prezbitar, 3, w: *Średniowieczne herezje dualistyczne*, s. 72: в лѣта правобѣрнаго цара Петра.

¹⁵ Na temat tytułowania Piotra ostatnio pisała. Z. Brzozowska, *Car i caryca czy cesarz i cesarżowa Bułgarów?*

¹⁶ W podobny sposób „użyto“ Piotra w *Synodykonie Borila* (И. Божилов, А. Тотоманова, И. Биллярски, *Борилово синодик*, 13b, s. 121), choć we wzmiance mówiącej o tym, że to za jego czasów wystąpił Bogomił, nie jest on określony mianem prawowiernego (*Popu Bogomilowi, który w czasach Piotra, cara bułgarskiego, przyjął tę herezję manichejską, rozsiał ją po ziemi bułgarskiej...*; tłum. J.M. Wolski – *Średniowieczne herezje*, s. 137). W innym passusie tego tekstu nazwany jest świętym (201b, s. 149). W *Słudźbie carowi Piotrowi* znajdujemy passus mówiący o tym, że car Piotr przepędził księcia ciemności. Kuszącym byłoby uznać, że mowa jest tutaj o zwalczaniu herezji. Wydaje się to jednak zbyt daleko idącą interpretacją.

¹⁷ Na temat Jana Ryłskiego patrz m.in.: И. Дуйчев, *Рилският светец и неговата обител*, София 1947; I. Dobrev, *Sv. Ivan Rilski*, t. I, Linz 2007; Б. Николова, *Монашество, манастири и манастирски живот в средновековна България*, t. I–II, София 2010, 790–815; Й. Андреев, *Иван Рилски*, w: Й. Андреев, И. Лазаров, П. Павлов, *Кой кой е в средновековна България*, София 2012, s. 270–275.

¹⁸ Wydaje się, świat mnichów był carowi Piotrowi bardzo bliski nie tylko ze względu na głęboką pobożność, ale również tradycję rodzinną. Jego dziad Borys-Michał został mnichem w 889, rezygnując z tronu. Przeżywał w nim aż do śmierci w 907 r. Życiu monastycznemu poświęcił się brat Borysa-

władcy i świętego wokół dwóch kwestii, a mianowicie zabiegów tego pierwszego w celu doprowadzenia do spotkania z Janem oraz jego działań na rzecz godnego potraktowania doczesnych szczątków świętego męża. By ukazać sposób przedstawienia Piotra w żywotach Jana Ryńskiego posłużę się przykładem najstarszego, znanego nam, czyli *Żywotu „ludowego” św. Jana z Riły*. Według anonimowego autora car Piotr, który „żył w mieście Sredu”¹⁹ po tym jak usłyszał o świętym mężu wysłał dziewięciu ludzi, by wyruszyli w góry Riła i odnaleźli miejsce, gdzie on przebywa, by car mógł udać się na spotkanie z nim, aby złożyć mu pokłon²⁰. Po długich poszukiwaniach, doszło do spotkania wysłanników cara z Janem, i to tylko z tego tytułu, że ten ostatni, który nie chciał żadnego rozgłosu, zlitował się nad nimi, mając świadomość, że nie mogą wrócić do cara bez wypełnienia rozkazu²¹. Po spotkaniu wysłannicy powrócili do cara i zdali mu relację ze spotkania z Janem. *A car Piotr uwielbił Boga*²². Tak autor *Żywotu* przedstawił reakcję władcy na opowieść swoich wysłanników. Po informacjach otrzymanych od wysłanników car zdecydował osobiście wraz z licznym otoczeniem wyruszyć na spotkanie ze świętym mężem. Jednak do osobistej, bezpośredniej rozmowy Piotra z Janem nie doszło. Ten ostatni złożył carowi jedynie taką oto propozycję:

jeśli pragniesz spotkać się ze mną, postaw na szczycie góry namiot, ja zaś rozpalę ogień. W ten sposób ja zobaczę twój namiot, a ty mój dym. Tak dane się nam będzie zobaczyć. I rozpalil święty ojciec

Michała – Doks. Symeon, ojciec Piotra przyjął mniszą schimę w Konstantynopolu i przez kilkanaście lat był mnichem. Zerwał śluby w 893, by przejąć władzę w państwie. Jest możliwe, że siostry Symeona Anna i Praksja były mniszkami (Т. Тотев, *Родов манастир на владетелите в Преслав*, Старобългарска литература 20, 1987, s. 120–128; G.N. Nikolov, *Die Christianisierung der Bulgaren und das Mönchtum in der Familie des Khans Boris I. Michail*, w: *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archeological and Historical Evidence*, t. I, red. M. Salamon i in., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa 2012, s. 91–97). W klasztorze z pewnością znaleźli się, choć niekoniecznie z własnej woli, Jan i Michał, bracia Piotra (o okolicznościach przyjęcia przez Michała i Jana mniszych szat – M.J. Leszka, K. Marinow, *Carstwo bułgarskie*, s. 151–154 (tam dalsza literatura). Symbolicznym wyrazem związków Piotra z monastycyzmem jest to, że najprawdopodobniej sam, choć krótko, był mnichem. Stało się to tuż przed śmiercią. Niepowodzenia jakie ponosili Bułgarzy w wojnie z Rusami wpłynąć miały na stan jego zdrowia. Ponoć na wieść o pierwszej kłęsce dotknięty został atakiem epilepsji (*Leonis Diaconi Caloensis Historiae*, V, 2, rec. C.B. Hase, Bonnae 1828, s. 78). Przyjął zapewne tzw. małą schimę, co pozwalało mu zachować imię przyjęte na chrzcie. Cf. И. Дуйчев, *Рилският светец*, 123nn; *Ziemscy aniołowie*, s. 19; cf. В. Николова, *Монашество*, 274–285; 626–628, 790–815.

¹⁹ Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69; tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 25.

²⁰ Oczywiście należy z ostrożnością, w sferze szczegółów, traktować przekazy hagiografów, ale nie byłoby nic dziwnego w tym, że car, człowiek bogoboyny, chciałby spotkać się ze świętym pustelnikiem. Takie zjawisko powszechnie widoczne było w świecie bizantyńskiego chrześcijaństwa. Jedynie gwoli przykładu warto przytoczyć przypadki kontaktów cesarzy i cesarzowych V w. ze świętymi stylitami. Na ten temat patrz min. R. Kosiński, *ΑΓΙΩΣΥΝΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ. Konstantynopolitańscy święci mężowie i władza w V wieku po Chr.*, Warszawa 2006, s. 47–52, 126–161.

²¹ Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 68

²² Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 68, tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 26.

*ogień, a słup dymu sięgał niebios. Tak ujrzał car Piotr znak dany przez świętego, a święty ojciec spoglądał ku namiotowi, i obaj wysławiali Boga i nawzajem poklonili się sobie.*²³

Poruszony tym, co się wydarzyło i wdzięczny Janowi car polecił wysłać mu puchar napełniony złotem. Święty przyjął puchar, zaś złoto polecił oddać władcy. Po tym epizodzie car ze swoimi ludźmi odszedł²⁴. W jakiś czas potem Jan Rylski zmarł, a jego ciało pozostawało w nieznanym miejscu. Car nie wiedząc o śmierci Jana wysłać miał ponownie swoich ludzi, by go odnaleźli. Misja się nie powiodła. Car wówczas miał rzec: *Zaprawdę nie byłem godzien oglądać świętego*²⁵. Po pewnym czasie Piotr raz jeszcze wysłał swoich ludzi na poszukiwanie Jana. Tym razem misja zakończyła się powodzeniem, choć zapewne nie takiego jej finału oczekiwał car. Wysłannicy odnaleźli bowiem ciało świętego. Piotr otrzymał za pośrednictwem anioła Boskie polecenie, by je pochować w Sredcu. Car wypełnił Bożą wolę. Szczątki Jana przewiezione zostały do wskazanego miejsca i pochowane. Ku uczczeniu świętego została wybudowana świątynia²⁶.

Omówiony powyżej przekaz skłania do pewnych refleksji. Truizmem będzie stwierdzenie, że car Piotr nie jest jego głównym bohaterem, a jego postać ma przede wszystkim podkreślać wyjątkowość Jana. To car zabiega o względy świętego, a nie na odwrót! Obraz Piotra, który wyłania się z *Żywotu* jest dość jednostronny. Hagiograf wskazuje, że władca jest człowiekiem bogobojnym, wręcz określa go mianem świętego cara i mającym wielkie poszanowanie dla Jana²⁷. Ten ostatni jest dla niego duchowym nauczycielem, świętym mężem. Hagiograf zwraca uwagę na to, że car jest

²³ Т. Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69; tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 27.

²⁴ Na temat inspiracji biblijnej dla przedstawienia przez hagiografa wątku spotkania Jana Rylskiego i Piotra – И. Билярски, *Сказание на Исая*, s. 154–159

²⁵ Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69; tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 27.

²⁶ Późniejsze żywoty z grubsza w podobny sposób przedstawiają wątek związków Piotra z Janem, a pojawiające się różnice, wynikające przede wszystkim z rozwoju kultu Jana Rylskiego, jak i celów propagandowych, którym służyć miały, w zasadniczy sposób nie rzutują na wizerunek Piotra. Cf. Д.И. Польшанский, *Царь Петр*, s. 144.

²⁷ Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69; tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 27. Znamienne, że w późniejszych tekstach Piotr nie jest zawsze określany mianem świętego. Tak jest w przypadku *Żywotu* autorstwa patriarchy Eutymiusza Tymowskiego (Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 59–73).

W kalendarzu liturgicznym Piotr wspominany jest 30 stycznia (dzień ten powszechnie uznawany jest za datę jego śmierci) wraz z św. Klemensem Rzymskim. Na ten temat ostatnio pisali: И. Билярски, М. Йовчева, *За датата на успението на цар Петер и за култа към него*, w: *Tangra. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*, София 2006, s. 543–557; Д. Чешмеджиев, *Култът към български цар Петер I (927–969): монашески или държавен?* w: 5. *International Hilandar conference, 8–14 sept. 2001, Raska, Jugoslavija. Love of learning and devotion to God in orthodox monasteries*, Beograd–Columbus 2006, s. 245–257; Б. Николова, *Цар Петър и характерът на неговия култ*, *Palaeobulgarica* 33, 2, 2009, s. 63–77; I. Biliarsky *St. Peter (927–969)*, s. 175–178; Д. Чешмеджиев, *Култовете на българските светци през IX–XII век. Автореферат*, Пловдив 2016, s. 13–15.

człowiekiem rozmodlonym, żyjącym sprawami religii, mającym szczególny kontakt z Bogiem (widzenie w sprawie pochówku Jana). W drugim planie dostrzec można jednak Piotra także jako władcę. Jest surowy i ma posłuch u swoich poddanych. O tym świadczy zachowanie uczestników pierwszej misji wysłanej na poszukiwanie Jana, którzy wolą umrzeć z głodu, niż przerwać poszukiwanie świętego męża. Boją się powrócić przed oblicze cara, bez wykonania jego rozkazu, wiedząc, że spotkałaby ich za to surowa kara. Hagiograf wskazuje, że car jest władcą potężnym i sławnym, mającym do dyspozycji wielu ludzi i wojsko²⁸. Jest też bogaty, skoro stać go na podarowanie Janowi pucharu pełnego złota, jak i wystawienie ku jego czci świątyni w Sredcu²⁹. Znamienne, że święty jest nie tylko przewodnikiem duchowym Piotra, ale i poucza go jakim ma być władcą³⁰. Oddanie złota carowi świadczyć ma, w moim przekonaniu, nie tylko o skromności świętego, jak i o niezrozumieniu przez Piotra sposobu życia Jana, ale ma być także wskazówka dla cara, że winien roztropnie wydawać środki, którymi dysponuje na potrzeby rządzonego przez siebie państwa i swoich poddanych³¹.

PIOTR W OPOWIEŚCI PROROKA IZAJASZA

Opowieść proroka Izajasza zaliczana jest do nurtu literatury historyczno-apokaliptycznej³². Powstał w czasach, kiedy ziemie bułgarskie były włączone w skład Cesarstwa Bizantyńskiego. Znajduje się w nim niezwykle ciekawy przekaz dotyczący Piotra. Z tego względu pozwolę sobie na jego zacytowanie w całości:

²⁸ Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69: *I zebrał siła ludzi i wojsko swoje* (tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 26). Reminiscencje postrzegania Piotra jako wielkiego władcy dostrzec można, jak sądzę, w *Żywocie prologowym św. Jana z Rily (II)*, w którym anonimowy autor pisze, że Jan Asen pozazdrościł dokonań carowi Piotrowi i carowi Konstantynowi (Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 58).

²⁹ Co do odpowiedzialności Piotra za przeniesienie szczątków Jana do Sredca, to istnieją w tej kwestii wątpliwości. Problem ten analizują m.in. I. Dujczew (Дуйчев, *Рилският светец*, 184–197); Д. Чешмеджиев, *За времето на пренасяне на мощите на св. Иоанн Рилски от Рила в Средец*, *Bulgaria Medievalis* 6, 2015, s. 79–89.

³⁰ Ten wątek szczególnie został rozwinięty w *Żywocie Jana Rylskiego* Eutymiusza Tyrnowskiego (Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69), którego autor każe Piotrowi paść do stóp Kościoła, swojej matki. I. Biliarsky, *St. Peter (927–969)*, s. 186–187. Ciekawe, że w znacznie wcześniej w porównaniu z tekstem Eutymiusza *Słudzie carowi Piotrowi* (s. 393) podkreśla się jego opiekuńczą wobec ludzi Kościoła rolę.

³¹ Tak chyba można zrozumieć słowa włożone przez hagiografa w usta Jana: *Ja, bracie, nie miszę wojowników zbroić ani nabywać niczego* (Й. Иванов, *Жития на св. Ивана Рилски*, s. 69; tłum. M. Skowronek – *Ziemscy aniołowie*, s. 27).

³² Na temat tego gatunku bułgarskiego piśmiennictwa patrz klasyczną pracę – В. Тъпкова-Занмова, А. Милитенова, *Историко-апокалиптичната книжнина във Византия и в средновековна България*, София 1996.

*Po jego [tj. Symeona – M.J.L.] śmierci przejął Carstwo Bułgarskie syn jego car Piotr, który był władcą Bułgarom i Grekom. Panował on w Ziemi Bułgarskiej dwanaście lat, bezgrzesznie i bezżen-
nie, a carstwo jego było błogosławione. Wtedy, w dni i lata panowania świętego cara bułgarskiego
Piotra, panował powszechny dostatek, tak więc zboża i masła, miodu, mleka i wina, i każdego
daru bożego pełno było, aż wrzało nim i kipiło, i nie brakowało niczego, a z łaski bożej panowa-
ła wszystkiego sytość i bogactwo. Wtedy to, w latach świętego Piotra cara bułgarskiego, pojawiła
się w Ziemi Bułgarskiej wdowa, młoda i niezwyklej mądrości i sprawiedliwości wielkiej, imieniem
Helena. Zrodziła ona cesarza Konstantyna, męża świętego i sprawiedliwego. Był to syn Konstantyna
Zielonego, z matki Heleny, Konstantyn nazywany Porfirogenetą, cesarz rzymski. Matka jego Helena,
ponieważ okazała się brzemienną, przez zawiść rzymskich Hellenów zmuszona była uciekać do mi-
asta Wizy, i tam urodziła cesarza Konstantyna. Tam też pojawił się anioł Pański i zwiastował im świę-
ty krzyż na Wschodzie. Car Piotr i cesarz Konstantyn miłowali się wzajemnie³³.*

Fragment ten był wielokrotnie dyskutowany pod różnymi kątami w literatu-
rze naukowej. Szczególny nacisk kładziony był na wątek łączenia Piotra z postacią
Konstantyna Wielkiego / Konstantyna Porfirogenety i postrzegania w nim odnowicie-
la państwa bułgarskiego. Uczeni zastanawiali się dlaczego to on „obsadzony” został
w takiej właśnie roli – a nie Borys-Michał, odpowiedzialny za wprowadzenie Bułgarii
do chrześcijańskiej ekumeny czy też Symeon I Wielki, za którego Bułgaria osiągnę-
ła mocarstwową pozycję. Odpowiedzi padały różne, ale najbardziej prawdopodobna
wydaje się ta, która wskazuje, że w środowisku, w którym powstawała *Opowieść*, wi-
doczna była tendencja do złączenia losów Bułgarów i Bizantyńczyków³⁴. Piotr po-
łączony więzami rodzinnymi poprzez małżeństwo z Marią Lekapeną tak z rodem
Lekapenów, jak i z dynastią macedońską zdecydowanie lepiej niż wzmiankowani po-
wyżej władcy bułgarscy nadawał się do pełnienia roli swoistego zwornika między
bułgarskimi i bizantyńskimi dziejami³⁵.

Z perspektywy tematu artykułu szczególnie istotne są nieobecne w innych tek-
stach argumenty na rzecz świętości Piotra. Anonimowy autor podkreśla fakt, że jego
życie było bezgrzeszne i pędzone w czystości. Piotr stał na czele wybranego przez
Boga ludu, podobnie jak było to w przypadku cesarza bizantyńskiego³⁶. Powiązanie
go z Konstantynem Wielkim / Konstantynem Porfirogenetą czyni go równym bi-
zantyńskiemu władcy. Znajduje to również wyraz w stwierdzeniu, że był on *wład-*

³³ *Opowieść proroka Izajasza*, 401r, s. 19; tłum. M. Skowronek – *Apokryfy i legendy*, s. 65–66.

³⁴ Np. K. Marinow, *Kilka uwag na temat ideologiczno-eschatologicznej wymowy „Bułgarskiej kroniki apokryficznej”*, „Fundamenta Europaea” 4. 6–7, 2007, s. 70–72; cf. J. Dudek, *Cesarz Bazyli II w opiniach średniowiecznych Bułgarów*, w: *Stereotypy bałkańskie. Księga jubileuszowa Profesor Ilony Czamańskiej*, red. J. Paszkiewicz, Z. Pentek, Poznań 2011, s. 76.

³⁵ D. Češmedžiev, *Bułgarska tradycja państwowa w apokryfach: car Piotr w Bułgarskiej kronice apokryficznej*, w: *Biblia Slavorum Apocryphorum. Novum Testamentum, Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Biblia Slavorum Apocryphorum. II. Novum Testamentum, Łódź, 15–17 maja 2009 roku*, red. G. Minczew, M. Skowronek, I. Petrov, Łódź 2009, s. 139–147.

³⁶ K. Marinow, *Kilka uwag na temat ideologiczno-eschatologicznej wymowy*, s. 66–70; И. Билярски, *Сказание на Исая пророка*, s. 55–109.

cą Bułgarom i Grekom³⁷. Istotnym rysem wizerunku Piotra w *Opowieści* jest wskazanie, że za jego rządów Bułgaria przeżywała okres wyjątkowej szczęśliwości, zasobna we wszystkie potrzebne dobra³⁸. Piotr jest więc dobrym, sprawiedliwym³⁹ i silnym władcą.

W *Opowieści* znajdujemy również informację, dotyczącą finału życia Piotra: *a car bułgarski Piotr, mąż sprawiedliwy, porzucił swe carstwo i zbiegł na Zachód, do Rzymu, i tam zakończył życie*⁴⁰. Passus ten sprawia nie lada kłopot uczonym, którzy mając świadomość, że ma się on nijak do rzeczywistości, głowią się nad źródłami tego przekazu. Dość powszechnie uważa się, że jest to konsekwencja powiązania postaci Piotra z cesarzem Konstantynem Wielkim, odnowicielem cesarstwa rzymskiego⁴¹, ale nie jest wykluczone, że jest to późniejszy dodatek powstały pod wpływem fragmentu opublikowanej w 1572 r. w Wenecji książki Jakoba Krajkowa *Razliczni potrebi*, w którym mowa jest o carze Piotrze, który uciekł z Presławia i zmarł w Rzymie⁴².

Wizerunek Piotra, który odnajdujemy w źródłach bułgarskich jest wyraźnie jednostronny, ograniczający się przede wszystkim do sfery religijnej. Jest to z jednej strony konsekwencja charakteru tekstów, którymi dysponujemy, a które nie są przecież dziełami *stricte* historycznymi, poświęconymi przedstawieniu dziejów Bułgarii, a najogólniej rzecz ujmując literaturą o charakterze religijnym, czy historyczno-religijnym. a z drugiej strony efektem specyficznego ideowego klimatu i środowiska, w którym powstawały, co szczególnie widoczne jest w *Opowieści proroka Izajasza*. Źródła rodzime, bułgarskie nie mogą posłużyć do budowania naszej wiedzy o panowaniu Piotra, jak to jest w przypadku źródeł bizantyńskich, natomiast stanowią podstawę do badania pamięci o Piotrze i dziejów jego kultu.

Piotr w źródłach rodzimych nie był obciążany odpowiedzialnością za upadek Bułgarii, wręcz na odwrót widziano w nim silnego władcę, o czym świadczy fakt, że to do jego imienia odwoływali się ci, którzy podejmowali walkę o niepodległość

³⁷ Stwierdzenie to rozumiane może być też, że Bułgarzy i Grecy (Bizantyńczycy) rządzili się przez tych samych władców. Cf. Marinow, *Kilka uwag na temat ideologiczno-eschatologicznej wymowy*, s. 71; I. Biliarsky, *St. Peter (927–969)*, s. 180–186.

³⁸ Cf. *Służba carowi Piotrowi*, s. 388: *Bogactwo, pełnia chwały w domu i jego prawda na wieki, -/ To tobie się ziściło carze Piotrze* (tłum. I. Pietrow – *Ziemscy aniołowie*, s. 66). To samo źródło przypisuje Piotrowi hojność w stosunku do ubogich.

³⁹ *Opowieść proroka Izajasza*, 401r, s. 19. Z tymi cechami rządów Piotra współgra stwierdzenie w *Służbie carowi Piotrowi* (s. 388), gdzie mowa jest o tym, że car miłował pokój.

⁴⁰ *Opowieść proroka Izajasza*, 402a, s. 20; tłum. M. Skowronek – *Apokryfy i legendy*, s. 66. Cf. I. Biliarsky, *St. Peter (927–969)*, s. 181.

⁴¹ Нр. Д.И. Полювянный, *Царь Пётр*, s. 143–144.

⁴² I. Biliarsky, *St. Peter (927–969)*, s. 181; И. Билярски, *Сказание на Исая пророка*, s. 172–174. Jakob Krajkow miał ten epizod po prostu wymyślić. Informacja ta została włączona do XVII wiecznych rękopisów *Opowieści proroka Izajasza*. Nie jest też absolutnie wykluczone, że pomysł z „wysłaniem” Piotra do Rzymu był nawiązaniem do faktu, że car był imiennikiem św. Piotra, który przecież w Wiecznym Mieście znalazł śmierci i tu został pochowany. Wskazówką w jakimś stopniu uprawdopodobniającą takie rozwiązanie jest wiązanie Piotra z apostołem – *Służba carowi Piotrowi*, s. 388: *Tyś współmiennik pierwszemu z apostołów* (tłum. J. Pietrow – *Ziemscy aniołowie*, s. 66)

w dobie bizantyńskiej niewoli. Przybrali je: Delian, przywódca powstania z roku 1040, Konstantyn Bodin, proklamowany bazyleusem Bułgarów w czasie powstania Jerzego Wojciecha w 1072 r. i Teodor-Asen, inicjator wystąpienia, które doprowadziło do odrodzenia się państwowości bułgarskiej w latach osiemdziesiątych XII wieku⁴³.

Kończąc rozważania warto jeszcze zacytować fragment *Służby carowi Piotrowi*, który wyraźnie świadczy o tym, że w pamięci historycznej Bułgarów Piotr zapisał się jako car mnich, przewodnik i opiekun swoich poddanych.

*W przybytkach świętych, wiekuiście, i tam i tutaj bądź nam drogowskazem.
I tak jak zawsze byłeś z nami, ojcze,
Swe dzieci chroniąc przychylnością [...] Przyjdźcie wszyscy wierni, by wysławić Piotra mnicha.
Który był carem Bułgarów z woli Boga....
Ubogich zawsze obdarzając swymi darami, jałmużny hojnej im nie szczędząc;
Mnichów i tych, co służą cerkwi Bożej, dla modlitw ich miłością otaczałeś...⁴⁴*

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Apokryfy i legendy starotestamentowe Słowian Południowych, oprac. G. Minczew, M. Skowronek, Kraków 2006.

Leonis Diaconi Caloensis Historiae, V, 2, rec. C.B. Hase, Bonnae 1828.

Średniowieczne herezje dualistyczne na Balkanach. Źródła słowiańskie, oprac., przekł., koment. G. Minczew, M. Skowronek, J.M. Wolski, Łódź 2015.

Ziemscy aniołowie, niebiańscy ludzie. Anachoreci w bułgarskiej literaturze i kulturze, red. G. Minczew, Białystok 2002.

Бегунов Ю.К., *Козма Пресвитер в славянских литературах*, София 1973.

Билиарски И., *Сказание на Исаия пророка и формирането на политическата идеология на ранносредновековна България*, София 2011 (=I. Biliarsky, *The Tale of the Prophet Isaiah: The Destiny and Meanings of an Apocryphal Text*, Leiden–Boston 2013).

Божилев И., Тотоманова А., Билиарски И., *Борилев синодик. Издание и превод*, София 2010.

Иванов Ъ., *Български старини из Македония*. Фототипично издание, София 1970 (orig. 1931)

Иванов Ъ., *Жития на св. Ивана Рилски с уводни бележки*, Годишник на Софийския Университет. Историко-философски факултет 32. 13, 1936, s. 1–108.

Opracowania

Biliarsky I., *St. Peter (927–969), Tsar of the Bulgarians*, w: *State and Church: Studies in Medieval Bulgaria and Byzantium*, ed. V. Gjuzelev, K. Petkov, Sofia 2011, 173–188.

Browning R., *Byzantium and Bulgaria. A Comparative Study across the Early Medieval Frontier*, London 1975.

Brzozowska Z., *Car i caryca czy cesarz i cesarzowa Bułgarów? Tytułatura Piotra i Marii – Ireny Lekapeny w średniowiecznych tekstach słowiańskich*. (Jak powinniśmy nazywać władców bułgarskich

⁴³ Zwrócili na to uwagę m.in. И. Билиарски, *Покровители на Царство I*, s. 34–36; Д.И. Польвянный, *Царь Петр*, s. 141; П. Павлов, *Векът*, s. 34.

⁴⁴ *Służba carowi Piotrowi*, s. 388–393; tłum. J. Pietrow – *Ziemscy aniołowie*, s. 66–68.

- z X stulecia), Die Welt der Slaven. Sammelbände/Сборники 62, 2017, s. 17–26 [=Beiträge zum 20. Arbeitstreffen der Europäischen Slavistischen Linguistik (Polyslav), hrsg. Gutiérrez Rubio, E., Kislova, E., Kruk, Wiesbaden].
- Češmedžiev D., *Bułgarska tradycja państwowa w apokryfach: car Piotr w Bułgarskiej kronice apokryficznej*, w: *Biblia Slavorum Apocryphorum. Novum Testamentum, Materiały z Międzynarodowej Konferencji Naukowej, Biblia Slavorum Apocryphorum. II. Novum Testamentum, Łódź, 15–17 maja 2009 roku*, red. G. Minczew, M. Skowronek, I. Petrov, Łódź 2009, s. 139–147.
- Dobrev I., *Sv. Ivan Rilski*, t. I, Linz 2007.
- Dudek J., *Cesarz Bazyl II w opiniach średniowiecznych Bułgarów*, w: *Stereotypy bałkańskie. Księga jubileuszowa Profesor Ilony Czamańskiej*, red. J. Paszkiewicz, Z. Pentek, Poznań 2011, s. 62–85.
- Fine J.V.A., *The Early Medieval Balkans: a Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983.
- Fine J.V.A., *A Fresh Look at Bulgaria under Tsar Peter I (927–969)*, *Byzantine Studies* 5, 1978, s. 88–95.
- Kosiński R., *ΑΓΙΩΣΥΝΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ. Konstantynopolitańscy święci mężowie i władza w V wieku po Chr.*, Warszawa 2006.
- Leszka M.J., *Symeon I Wielki a Bizancjum. Z dziejów stosunków bułgarsko-bizantyńskich w latach 893–927*, Łódź 2013 [= М.Й. Лешка, Симеон Велики и Византия. Из историята на българо-византийските отношения през 893–927, София 2017].
- Leszka, *Wizerunek władców pierwszego państwa bułgarskiego w bizantyńskich źródłach pisanych (VIII–pierwsza połowa XII w.)*, Łódź 2003.
- Leszka M.J., Marinow K., *Carstwo bułgarskie. Polityka, społeczeństwo, gospodarka, kultura, 866–969*, Warszawa 2015.
- Marinow K., *Kilka uwag na temat ideologiczno-eschatologicznej wymowy „Bułgarskiej kroniki apokryficznej”*, *Fundamenta Europaea* 4, 2007, 6–7, s. 61–75.
- Minczew G., *Słowiańskie teksty antyheretyckie jako źródło do poznania herezji dualistycznych na Bałkanach*, w: *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach. Źródła słowiańskie*, oprac., przekł., koment.. G. Minczew, M. Skowronek, J.M. Wolski, Łódź 2015, s. 13–57.
- G.N. Nikolov G.N., *Die Christianisierung der Bulgaren und das Mönchtum in der Familie des Khans Boris I. Michail*, w: *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archeological and Historical Evidence*, t. I, red. M. Salamon i in., Kraków–Leipzig–Rzeszów–Warszawa 2012, s. 91–97.
- ***
- Андреев Й., *Иван Рилски*, w: Й. Андреев, И. Лазаров, П. Павлов, *Кой кой е в средновековна България*, София 2012, s. 270–275.
- Биярски И., *Покровители на Царство. Св. Цар Петър и св. Параскева-Петка*, София 2004.
- Биярски И., Йовчева М., *За датата на успението на цар Петер и за кула към него*, w: *Tangra. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев*, София 2006, s. 543–557.
- Божилев И., В. Гюзелев, *История на средновековна България. VII–XIV в.*, София 2006.
- Българският златен век. Сборник в чест на цар Симеон Велики (893–927)*, Пловдив 2015.
- Дуйчев И., *Рилският светец и неговата обител*, София 1947.
- Дылевский Н.М., *Жития Иоанна Рьльского русских древлехранилищ и их болгарские источники (Краткие заметки к материалам и задачи дальнейшего исследования)*, Труды Отдела древнерусской литературы 23, 1968, s. 276–292.
- Злагарски В.И., *История на българската държава през средните векове*, t. I.2, *Първо българско Царство. От славянизацията на държавата до падането на Първото царство (852–1018)*, София 1927.
- Иванова К., *Най-старото житие за св. Иван и някои негови литературни паралели*, w: *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишнината творческа дейност на проф. Д. Петканова*, София 1998, s. 37–47.
- Лешка М.Й., Маринов К., *Спорные вопросы правления болгарского царя Петра I (927–969)*, *Palaeobulgarica* 41, 1, 2017, s. 23–39.

- Николова Б., *Монашество, манастири и манастирски живот в средновековна България*, т. I–II, София 2010.
- Николова Б., *Цар Петър и характерът на неговия култ*, *Palaeobulgarica* 33, 2, 2009, s. 63–77.
- Павлов П., *Векът на цар Самуил*, София 2014.
- Панайотов В., *За “народното житие” на св. Йоан Рилски*, *Преславска книжовна школа* 4, 1999, s. 92–98.
- Польвянный Д.И., *Царь Петр в исторической памяти болгарского средневековья*, в: *Средновековният българин и „другите”. Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов*, ed. А. Николов, Г.Н. Николов, София 2013, s. 137–145.
- Спасова М., *Народно ли е народното (безименното) житие на св. Йоан Рилски*, *Palaeobulgarica* 1998. 4, s. 50–74.
- Тотев Т., *Родов манастир на владетелите в Преслав*, *Старобългарска литература* 20, 1987, s. 120–128.
- Тъпкова-Заимова В., Милитенова А., *Историко-апокалиптичната книижнина във Византия и в средновековна България*, София 1996.
- Чешмеджиев Д., *За времето на пренасяне на мощите на св. Иоанн Рилски от Рила в Средец*, *Bulgaria Medievalis* 6, 2015, s. 79–89.
- Чешмеджиев Д., *Култовете на българските светци през IX–XII век. Автореферат*, Пловдив 2016.
- Чешмеджиев Д., *Култът към български цар Петер I (927–969): монашески или държавен?* в: *5. International Hilandar conference, 8–14 sept. 2001, Raska, Jugoslavija. Love of learning and devotion to God in orthodox monasteries*, Beograd–Columbus 2006, s. 245–257.
- Чешмеджиев Д., *Цар Петър във византийските извори*, в: *Кръгла маса. „Златният век на цар Симеон: политика, религия и култура*, със. В. Станев, София 2014, s. 103–110.